

**RAPORT ASUPRA CELEI DE-A TREIA ÎNTÂLNIRI A GRUPEI DE LUCRU
CONVOCATĂ DE CĂTRE FUNDAȚIA „PRO ORIENTE” LA ALBA IULIA,
DIN 30 Iunie PÂNĂ LA 6 Iulie 2005,
PENTRU STUDIAREA UNIRII BISERICESȚI DIN TRANSILVANIA**

Echipa de patru persoane însărcinată de către grupa de lucru cu întocmirea unui raport asupra celei de-a treia ședințe din 30.06 până la 6.07.2005 (Prof. Mârza, Prof. Ioniță, Dr. Stanciu și Prof. Suttner) s-a întâlnit la 22/23.09.2005, la Alba Iulia. În continuarea raportului său din 8.11.2003 asupra primei întâlniri (2001) și celei de-a doua întâlniri (2003) a grupei de lucru, care a fost publicat în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica*, 9/II, p. 159-164, se comunică următoarele rezultate:

Ordinea de zi pentru întâlnirea anului 2005 a fost stabilită deja în raportul din 8.11.2003. Aceasta cuprindea trei puncte, care au fost tratate în întregime. Comunicările participantelor și participanților, studiate pentru întâlnire și discutate în cadrul adunării, vor fi publicate în curând în *Annales Universitatis Apulensis, Series Historica* (unii participanți au trimis lucrări referitoare la alte teme; acestea nu au putut fi discutate, însă vor fi totuși publicate în *Annales Universitatis Apulensis*). Despre opiniile la care s-a ajuns în cadrul discuțiilor, se va discuta în continuare recapitulativ. În plus, plenul adunării a purtat discuții asupra planurilor referitoare la continuarea muncii sale. Referitor la aceasta membrii grupei de lucru vor primi un rezumat confidențial; căci, în prezentul raport, care va fi pus și la dispoziția publicului, va fi vorba doar despre rezultatele muncii, nu și despre planurile de viitor.

Referitor la punctul 1:

Ordinea de zi a fost: *O întrebare/intrepelare care a fost adresată în referatul din 2003, referitoare la schimbarea de atitudine a autorităților Bisericii Reformate din Transilvania din anii 1692 până la 1700: „Înțelegerea Unirii la promotorii și opoziții Unirii românilor transilvăneni cu Biserica Romei” (Suttner), a rămas încă deschisă. Cum poate fi explicată această atitudine, fără a se putea aduce acuzația că autoritățile ar fi acționat după deviza că scopul sfîștește mijloacele?*

În discuțiile referitoare la acest punct s-a accentuat faptul că trebuie să se trateze cu foarte mare grijă termenul *Unire*, când se întâlnește la sfârșitul secolului al XVII-lea sau la începutul secolului al XVIII-lea în documentele reformatilor (termenul nu era încă deloc folosit de către aceștia la acel moment). La reformați nu este vorba despre Unirea între două Biserici în sens ecleziologic, așa cum era cazul în documentele iezuiților. Pentru iezuiți, atunci când negociau cu românii, *Unirea* era un concept teologic central. Când reformații vorbeau despre *Unire*, era vorba despre o protecție cetățenesc-juridică a Bisericii Reformate pentru anumiți români, prin care aceștia trebuiau ținuti departe de catolici.

În secolele XVI-XVII (înainte de cucerirea Transilvaniei de către Austria) reformații fuseseră foarte dispuși să-i excludă pe români, pentru ceea ce ei înțelegeau prin „Evanghelie curată”. Documentul din anul 1692, la care se referă întrebarea din ordinea de zi, nu folosea deloc cuvântul *Unire*, însă urmărea foarte clar obiectivul numit. În ultimii ani ai secolului al XVII-lea însă, când protestanții din Transilvania au început să fie îngrijorați că Unirea românilor cu catolicii va putea face Biserica Catolică destul de puternică pentru a începe și în Transilvania cu Contrareforma și a reduce libertatea religioasă a protestanților, aceștia au încercat să câștige cel puțin o parte a românilor de partea lor, prin oferirea protecției, fără să le pese și de convingerile și credința lor. Faptul că în aceste încercări foloseau cuvântul *Unire* ar putea duce la înțelegeri greșite.

La punctul 2:

Ordinea de zi a fost: *Care susținători și care opozițanți ai Unirii au considerat Biserica Unită din Transilvania ca o comunitate bisericească, care a luat ființă la cumpăna secolelor XVII și XVIII? Cine a considerat-o ca pe o continuare a Bisericii române din secolul al XVII-lea?*

Deoarece în Transilvania au existat, după jumătatea secolului al XVIII-lea, în mod clar, două comunități bisericești românești și în 1761 acolo a fost instalat un nou episcop român, trebuie ca la un anumit moment dat să fi luat ființă o a doua comunitate bisericească. Unii cercetători sunt de acord asupra stabilirii începutului noii comunități foarte devreme – unii socotesc chiar din anii 1697/98. Alții consideră acest lucru nepotrivit și prezintă concepția potrivit căreia procesul a durat mai mult, până când a rezultat în mod clar o dualitate a Bisericii române din Transilvania. Discuțiile de la punctul 2 al ordinii de zi au urmărit cauzele și momentul real al divizării.

Experiența ne învață că desfășurările istorice nu sunt realizate întotdeauna cu intenție, ci pot apărea și ca urmare a unor acțiuni, cu care inițial se urmărea atingerea altui scop. Pentru a cerceta intențiile persoanelor implicate în asemenea situații, nu li se poate imputa că de la bun început au lucrat în direcția a ceea ce s-a materializat în rezultatul final. Căci intențiile celor care pornesc un proces nu pot fi întotdeauna descifrate din rezultate. Intențiile lor pot fi recunoscute doar dacă se efectuează o cercetare, fără a se lua în considerare rezultatul final, a ceea ce au plănuisit aceștia la începutul acțiunii lor și ceea ce au dorit ei să realizeze.

1) Atitudinea iezuiților ca și a acelor episcopi români din Transilvania care au participat la pregătirea Unirii și a sinodului lor, la consfăturile asupra Unirii arată clar că nimeni dintre ei nu se gândea la crearea unei noi comunități bisericești; ei doreau să determine Biserica română din secolul al XVII-lea să nu rămână în schismă față de Roma, ci să treacă la *Communio* cu Biserica Romei. Iezuiții (în deplină concordanță cu misiunea pe care o primiseră în spiritul Conciliului Florentin) nu doreau să schimbe în nici un fel „legea strămoșească”¹ a românilor. Ei plănuiau să urmărească o cale prin care să rămână neschimbată identitatea Bisericii române din secolul al XVII-lea. Mai sus menționații episcopi români și sinoadele lor au probat în actele lor și au înțeles că toată Biserica română din secolul al XVII-lea va încheia Unirea și că aceasta va aduce toată moștenirea sa spirituală.

Prin cardinalul Kollonitz a fost realizat ultimul pas al Unirii și acesta a dorit să unească toată Biserica română din Transilvania, care exista de secole, cu Biserica latină. Însă condițiile pe care acesta le-a impus au fost atât de categorice, încât Biserica română, dacă ar fi îndeplinit dorința cardinalului, nu ar mai fi putut rămâne vechea comunitate bisericească. Datorită necunoașterii tradiției bisericești bizantine și din cauza studiilor sale incomplete în ceea ce privește teologia occidentală, cardinalul nu a realizat acest lucru și a provocat o desfășurare a lucrurilor pe care nu a dorit-o. Situația a condus la faptul că Biserica Unită s-a dezvoltat cu timpul într-o comunitate bisericească structurată diferit. Cu toate acestea, în ciuda gravei sale greșeli, el a rămas la fel ca iezuiții, ca Atanasie și ca sinodalii români din Transilvania, în mod greșit convins că Biserica Unită din Transilvania va fi continuatoarea Bisericii române din secolul al XVII-lea.

2) Pentru o comunitate bisericească, care a luat ființă la cumpăna secolelor XVII-XVIII, Biserica Unită din Transilvania era echivalenta Stărilor Transilvane de la început. Deoarece din motive social-politice, pentru a-și asigura privilegiile, oficialii au dorit să impună ca numai acei români să primească drepturile promise uniților, care se deziceau clar de comunitatea bisericească a secolului al XVII-lea și înființau o comunitate nouă; ei doreau în mod clar ca noua comunitate să nu fie prea numeroasă. Pe lângă aceasta, în opinia lor, comunitatea bisericească veche din secolul al XVII-lea trebuia să existe în continuare și să fie cât de mare, pentru ca doar o mică parte a românilor să primească drepturi noi și ca majoritatea lor să rămână în continuare fără drepturi.

¹ Legea strămoșească, tradus mot-a mot în germană prin „legea celor de demult”, semnifică specificul credinței românilor și garanția coeziunii lor sociale.

3) După (re)consacrarea lui Atanasie la Viena anumite cercuri ale românilor transilvăneni au ajuns la concluzia că uniții strânsi în jurul lui Atanasie ar fi totuși altceva decât vechea lor comunitate bisericească din secolul al XVII-lea. Această bănuială a luat amploare sub episcopul Pataki mai ales atunci când, cu timpul, au putut fi impuse într-adevăr o serie a acelor condiții ale cardinalului Kollonitz. Apoi, când Visarion Sarai a străbătut țara, s-a răspândit tot mai mult convingerea că uniții nu reprezintă vechea Biserică a secolului al XVII-lea. Cu aceasta s-a înfiripat și în conștiința românilor faptul că în Transilvania existau două comunități bisericești românești și că ei trebuie să se decidă pentru una din ele.

La punctul 3:

Ordinea de zi a fost: *Ce partizani și ce opoziționi ai Unirii erau de părerea că Biserica Unită din Transilvania a apărut dintr-o anulare comunitară a schismei dintre „greci” și „latini”? Cine era de părere că au fost realizate treceri individuale la Unire?*

1) Fără îndoială că atât iezuiții cât și episcopii români implicați în pregătirile Unirii, sinodali români din Transilvania și chiar cardinalul Kollonitz plănuiau să anuleze schisma existentă între români și latini; ei erau convingeri că acest lucru s-a întâmplat prin măsurile care au fost adoptate în anii 1697 până la 1701 de către conducerea bisericească ale celor două părți. Căci sfârșitul unei schisme poate fi stabilit doar de către conducătorii responsabili ai Bisericii comunităților afectate. Potrivit opiniei lor, pentru totalitatea românilor din Transilvania hotărârile conducerii bisericești din 1697 până la 1701 aveau valabilitate colectivă.

2) Stările transilvane, care din motive social-politice (de dragul privilegiilor lor) doreau ca Biserica Unită să reprezinte o comunitate nouă și să rămână foarte mică, nu vroiau să permită ca aceste conduceri ale Bisericii să încheie Unirea pentru toți românii. Ei au cerut să fie recunoscuți ca uniți doar aceia care se declarau personal pentru Unire.

3) Românii transilvăneni, care din timpul discuțiilor pentru Unire, dar mai ales după reconsacrarea lui Atanasie se îndoiau că această conducere a Bisericii păstrează într-adevăr, așa cum se promisese, legea strămoșească, au refuzat să urmeze conducerea bisericească a Transilvaniei. Atunci când în anii '40 ai secolului al XVIII-lea numărul acestor opoziționi ai Unirii devenise mare, s-a răspândit convingerea, aproape generală în Transilvania, că depindea de dorința individuală a românilor dacă erau uniți sau neuniți.

La punctul 4:

Ordinea de zi a fost: *(Potrivit opiniei de atunci) asumarea Unirii reprezenta trecerea la o altă comunitate bisericească?*

1) Cine considera Biserica Unită din Transilvania ca și continuatoarea Bisericii române din secolul al XVII-lea nu putea vedea în acceptarea Unirii o trecere la o altă comunitate bisericească.

2) Se putea considera o asemenea trecere doar de către cei care înțelegeau Biserica Unită din Transilvania ca o comunitate bisericească, care a luat ființă la cumpăna secolelor XVII-XVIII. Această opinie era reprezentată în special de către Stările Transilvane, care din rațiuni neteologice cereau de la început ca acei credincioși români care nu mai erau separați de latini printr-o schismă să constituie o comunitate bisericească proprie.

3) Când, pe parcursul secolului al XVIII-lea, românii adversari ai Unirii au devenit tot mai numeroși, s-a răspândit convingerea că depindea de o decizie personală, dacă românii sunt uniți sau neuniți. Unii puteau ajunge la concluzia că ei sau părinții lor au fost considerați ca uniți doar din cauza evenimentelor de la cumpăna veacurilor și fără „consimțământ personal”, în mod nedrept. Astfel ei puteau cere ca acum să aibă libertatea de a lua o decizie retroactivă. Evenimentele de după apariția lui Visarion au arătat clar că numărul celor care gândeau astfel era însemnat.

Pe baza discuțiilor de la punctele 2,3 și 4 s-a remarcat faptul că unii dintre participanți fac referire la anumite izvoare care le sunt necunoscute celorlalți. În unele cazuri este vorba chiar de

documente a căror autenticitate este contestată de către una sau alta din părți. De aceea, tuturor participanților li s-a cerut din partea unor membri ai manifestării, ca până la 1 septembrie 2005 să trimită un cuprins al izvoarelor (documentelor) Fundației „Pro Oriente”, care se află la baza propriilor lor cercetări. Propunerea a avut un ecou pozitiv și Comisia celor patru a fost rugată să întocmească pentru întâlnirea din septembrie un cuprins complet pentru izvoarele și documentele pe care se sprijină lucrările pentru întâlnirea noastră. Căci nu toată literatura este răspândită peste granițe, iar problemele de limbă constituie în sine o dificultate, așa că unora sau altora le rămân ascunse mai multe lucruri. Prin această măsură, trebuie să se asigure ca toți participanții să cunoască pe ce documente se bazează lucrările întâlnirilor noastre.

Totuși, Comisia celor patru nu și-a putut îndeplini încă sarcina, deoarece nu au fost trimise încă listele cu izvoare cerute.

La punctul 5:

Odienea de zi a fost: *Ce criterii de diferențiere între uniți și neuniți se invocau:*

la începutul

la mijlocul

la sfârșitul secolului al XVIII-lea?

1) La începutul secolului al XVIII-lea, cei ce voiau să fie uniți și cei ce nu voiau să fie uniți erau în situația de a păstra neschimbată „legea strămoșească”. Ei nu se deosebeau nici în discuțiile despre credința lor, nici în îndeplinirea vieții liturgice.

Pentru episcopul român unit și pentru sinodul său, ca și pentru autoritățile guvernamentale și religioase austriece erau uniți cei care păstrau loialitatea față de episcopul Atanasie – din 1723 față de episcopul Pataki.

În opinia Stărilor Transilvane, uniții și neuniții trebuiau să poată fi deosebiți pe baza unei declarații oficiale referitoare la opțiunea lor personală. Căci în concepția lor Unirea nu se putea realiza prin conducerile bisericești, ci doar prin aderarea personală, individuală, a preoților și credincioșilor. Încă din octombrie 1699 aceștia au vrut să-i întrebe pe români, prin intermediul unor comisii formate din câte un reprezentant al celor patru religii recepte ale țării, dacă vor să rămână la credința lor sau vor să se unească cu una dintre religiile recepte. Acest „referendum” nu a putut avea loc însă peste tot, iar acolo unde s-au primit răspunsuri, acestea erau de multe ori nerelevante.

2) Pe la mijlocul veacului, a devenit clar, după apariția lui Visarion Sarai, că românii transilvăneni se divizaseră bisericește. Prin sondajele realizate de către autoritățile austriece, după tulburările ce au urmat predicilor lui Visarion, a rezultat: acei români care nu erau de acord cu Unirea nu se plâneau de faptul că preoții uniți au efectuat modificări în discursul asupra credinței sau în Liturghie. Totuși, aveau sentimentul că preoții uniți se comportau diferit față de cum se așteptau ei de la preoții lor. În ceea ce consta „diferențierea” acestora, nu se exprimau în cuvinte clare, și nici Visarion nu spusese clar prin ce se deosebea un preot unit de unul neunit.

Din predicile lui Visarion și din reacția la acestea a teologului unit Gherontie Cotore a rezultat că ambele părți ajunseseră între timp la un exclusivism soteriologic. Erau convinși că „ceilalți” nu mai urmau calea grației divine. „Înstrăinarea” lor însă trebuia încă „detectată”. Căci nimeni nu știa încă (în afară de loialitatea față de episcopul unit) să ofere niște criterii clar de delimitare, prin care uniții și neuniții să poată fi în mod clar deosebiți unii de ceilalți.

3) La aceste criterii s-a ajuns când în anii următori ambele părți au început să caute motivele teologice și ecleziologice, din cauza cărora (potrivit convingerii lor) era necesar, potrivit voinței divine, să fii unit, respectiv neunit.

Visarion susținea că nici un preot care recunoaște, pe lângă autoritatea celor șapte concilii și autoritatea papei, nu poate acorda sfintele sacrameinte în mod eficient. Gherontie Cotore a contraatacat și a contestat faptul că episcopii și preoții care nu se aflau sub autoritatea papei, ar avea dreptul, să officieze spiritual și să acorde sacrameintele. Prin auto-raportarea exclusivă la cele șapte concilii respectiv prin recunoașterea papei cele două Biserici românești din Transilvania se

detașaseră în mod clar una de cealaltă, astfel încât devenise necesar să se ceară numirea unui al doilea episcop român în Transilvania.

Idei preliminare pentru sesiunea de lucru 2007

Pe parcursul discuțiilor de la întâlnirea din 2005 s-a reamintit că în lucrările noastre referitoare la perioada anterioară apariției lui Visarion a fost prea puțin discutată conștiința de sine a neuniților. S-a declarat că ar fi de dorit ca această lipsă să fie remediată la următoarea întâlnire.

În rest, atenția noastră ar trebui să se îndrepte în principal asupra perioadei care a fost prefațată de apariția lui Visarion. Ce se poate afla din izvoare despre activitatea lui Visarion? Ce s-a întâmplat în Transilvania în timp ce el se afla în țară și de ce s-a ajuns la arestarea sa? Care a fost atitudinea Stărilor Transilvane față de evenimentele din jurul lui Visarion? Ce măsuri au luat autoritățile austriece după arestarea sa pentru protejarea Bisericii Unite? Aceste măsuri trebuie înțelese pe fundalul conceptului de atunci al relației dintre Stat și Biserică sau au fost exagerate? S-a ajuns la măsuri arbitrare/coercitive ale autorităților împotriva neuniților? Dacă da, cu ce motiv? Ce păreri aveau instanțele vieneze față de relațiile bisericești de atunci din Transilvania și ce măsuri au luat? Cum s-a dezvoltat relația dintre uniți și neuniți după Visarion? Ce dispută teologică a început între uniți și neuniți după apariția lui Visarion? Ce înțelegere a adus ea?

Așadar, rezultă pentru 2007 următoarea ordine de zi:

I) O retrospectivă asupra evenimentelor anterioare:

1) *Addendum* pentru primele patru decenii ale secolului al XVIII-lea: Ce se mai poate spune din realizările noastre de până acum despre conștiința de sine a neuniților?

II) Teme noi:

2) Ce se poate afla din izvoare despre activitatea lui Visarion? Ce s-a întâmplat în Transilvania pe când se afla în țară și de ce s-a ajuns la arestarea sa? Cum trebuie încadrate predicile lui Visarion în dezvoltarea teologiei din secolul al XVIII-lea?

3) Poziția Stărilor Transilvane față de evenimentele din jurul lui Visarion.

4) Ce măsuri au luat autoritățile austriece după arestarea lui Visarion pentru protejarea Bisericii Unite? Măsurile acestea corespund concepției de atunci asupra relației dintre Stat și Biserică? S-a ajuns la măsuri arbitrare ale autorităților față de neuniți?

5) Ce rezultă din izvoare asupra gândirii instanțelor vieneze referitor la relațiile bisericești de atunci din Transilvania?

6) Înțelegeri și reproșuri care au rezultat după apariția lui Visarion din disputa teologică dintre uniți și neuniți.

7) Când și cum a avut loc, potrivit izvoarelor, o nouă discuție asupra celor patru puncte florentine? Aceste puncte au fost într-adevăr înțelese la discuțiile dintre uniți și neuniți, așa cum le-au înțeles părinții Conciliului?

III) Planificarea continuării muncii:

8) Discuție asupra planului de publicare a unei cărți comune a echipei noastre de lucru referitoare la temele celor patru întâlniri (2001, 2003, 2005 și 2007).

Alba Iulia, 23.09.2005

Prof. Dr. IACOB MÂRZA

Prof. Dr. VIOREL IONIȚĂ

Dr. LAURA STANCIU

Prof. Dr. ERNST CHRISTOPH SÜTNER